

श्री स्वामी समर्थ सेवा व आध्यात्मिक विकास मार्ग (दिंडोरी प्रणीत)

कृषीशास्त्र व पशुगोवंश विभाग

सेवामार्गातील प्रतिनिधींसाठी मार्गदर्शक सूचना

- ❖ ग्रामअभियानाद्वारे दर महिन्यातून एकदा आपल्या नजीकच्या गावातील शेतकऱ्यांना “समर्थ कृषी मांदियाळी अंतर्गत एकत्र जमवून त्यांना सेवामार्गातील कृषिविषयक विविध व माहिती दर महिन्याला समजावणे.
- ❖ आपल्या केंद्रातील / गावातील सर्व सेवेकरी पशुपालक / शेतकऱ्यांची यादी दिलेल्या फॉर्म प्रमाणे जमा करावी.
- ❖ गावातील शेतकरी सामुदायिक शेतीसाठी इच्छुक असल्यास त्याबाबत नोंद करून त्यांना पुढील मार्गदर्शन करावे.
- ❖ आपल्या गावातील तज्ञ, प्रयोगशील शेतकरी यांची माहिती जमा करून यादी करावी.
- ❖ दिंडोरी दरबार येथील कृषी विभागाशी वेळोवेळी संपर्कात राहून आपल्या परिसरातील पशुपालक / शेतकरी बांधवांच्या समस्या व अडचणी दूर करण्यासाठी सतत प्रयत्नशील राहावे.
- ❖ ज्ञान हेच मानवाचे खरे जीवन आहे म्हणून प्रतिनिधींनी सेवामार्गातील प्रकाशित साहित्य व कृषी शास्त्र १,२,३ या ग्रंथांचे वाचन करून यातील ज्ञान अनुभवाने आत्मसात करावे.
- ❖ सेवामार्गातील सेवेकरी आचारसंहितेचे पालन करावे, दररोज नियमित नित्यसेवा करावी.
- ❖ सात्विक सुसंस्कारीत अन्न व विषमुक्त शेती म्हणजेच नैसर्गिक / सेंद्रिय शेतीचा प्रचार प्रसार करावा.
- ❖ भारतीय गोवंशाचे महत्व जाणून (देशी गायीचे) तिच्या संगोपन व संवर्धनासाठी प्रयत्नशील राहावे.
- ❖ स्वामी सेवा कार्य म्हणजे जगन्नाथाचा रथ अथवा गोवर्धन पर्वत होय, यासाठी हजारो हातांची आवश्यकता आहे. यामुळे संकुचित भूमिका टाळून या महान कार्यात सर्वांना सामावून घ्यावे.
- ❖ आपण राबविलेल्या उपक्रम व सेवेचा अहवाल दर महिन्याच्या मासिक सभेत कृषी विभागात जमा करावा.
- ❖ प्रतिनिधींसाठी आयोजित केल्या जाणाऱ्या विविध चर्चासत्र, प्रशिक्षण, अभ्यास दौरे इ. मध्ये प्रातिनिधिक स्वरूपात सहभागी होऊन इतिवृत्तांत सर्वांपर्यंत पोहचवावा.
- ❖ आपल्या सर्वांच्या सोयीसाठी प्रधान केंद्र दिंडोरी येथे व पुढील काळात जिल्हानिहाय आदर्श “एकात्मिक शेती मॉडेल” तयार करण्याचे काम सुरु असून यात यथाशक्ती सहभाग घ्यावा.
- ❖ प्रतिनिधींनी सेवामार्गाच्या माध्यमातून कोणत्याही प्रकारचे खते, औषधे वा इतर निविष्टांची शेतकऱ्यांना विक्री अथवा मार्केटिंग करू नये.
- ❖ शेतकऱ्यांना सेवाभावी वृत्तीने मार्गदर्शन करावे. कोणत्याही प्रकारे मोबदला (आर्थिक/वस्तुस्वरूपात) स्वीकारू नये.
- ❖ सेवा मार्गाद्वारे राबविल्या जाणाऱ्या विविध उपक्रमांची माहिती देऊन जास्तीत जास्त शेतकरी बांधवांना यात सहभागी करावे. अधिक माहिती साठी Whats-app वरील कृषिविषयक ग्रुप वर संपर्क करा. (07757008652)
- ❖ krushi.dindoripranit.org या संकेतस्थळावरून कृषी व गो संगोपन बाबत मुलभूत माहिती जाणून घेऊ शकता.

समर्थांच्या इच्छेत इच्छा मिळवून राहावे.

समर्थांना भूषणावह होईल असे वागावे.

श्री स्वामी समर्थ सेवा व अध्यात्मिक विकास मार्ग (दिंडोरी प्रणीत)

कृषीशास्त्र विभाग

समर्थ कृषी विज्ञान:

वातावरणातील विविधतेला अनुसरून कमी जागा, कमी पाणी आणि आपल्या जवळच्या उपलब्ध नैसर्गिक संसाधनांचा वापर करून वैज्ञानिक दृष्टीकोन व आध्यात्मिक सेवा यांची सांगड घालून शेती करणे म्हणजेच समर्थ कृषी विज्ञान होय. समर्थ कृषी चे मूळ ध्येय म्हणजे पर्यावरणाची सुरक्षा, शेतकरी कुटुंबातील पारंपारिक पद्धती, आधुनिक पद्धती तसेच वैज्ञानिक पद्धतीचे मिश्रण म्हणजेच समर्थ कृषी होय. या शेती पद्धतीच्या वापरामुळे शेतकरी वर्गाला मोठ्या प्रमाणात लाभ मिळणार आहे. या पद्धतीच्या शेतीमुळे शेतकरी वर्गाची कृषी बाजारावर असलेली निर्भरता कमी होईलच शिवाय पर्यावरणाचा न्हास पण कमी होईल. समर्थ कृषी विज्ञान हे नामकरण जेष्ठ नै.शेती तज्ञ श्री. दीपकजी सचदे यांच्या विनंतीवरून प.पू. गुरुमाऊलींच्या शुभ आशिर्वादाने करण्यात आले आहे.

आपल्याला या गोष्टीचा विचार करायला हवा की निसर्गातील सर्वाधिक उत्पादन देणारी दर्जेदार प्रतीची माती आपल्याला कोठे मिळेल? व ती कशी तयार होते? निसर्गातील सर्वात दर्जेदार प्रतीची चांगली सुपीक माती जगभरातील विविध जंगलामध्ये तयार होते. या वनामध्ये पाणी आणि हवेमुळे मोठ्या खडकांचे बारीक सूक्ष्म अशा माती मध्ये रूपांतर होते. या मातीवर झाडावरून गळून पडलेल्या पानांचा थर जमा होतो त्याचबरोबर जंगलातील सर्व वन्य प्राणी माती आणि पानांच्या या मिश्रणावर आपले मलमूत्र विसर्जित करत असतात. पावसाचे पाणी आणि झाडांची सावली यामुळे या माती मध्ये ओलावा टिकून राहतो. हि प्रक्रिया वनांमध्ये सतत सुरु असते तेव्हा कुठे एक इंच सुपीक मातीचा थर १०० ते ५०० वर्षात तयार होतो.

समर्थ कृषी विज्ञानाचा अभ्यास व विविध प्रयोगांच्या निष्कर्षावरून असे लक्षात आले की आपण अशा सुपीक माती सारखी माती आपण १४० दिवसामध्ये तयार करू शकतो. या मातीतील विविध विशेष गुणधर्म पाहून जेष्ठ दिवंगत शास्त्रज्ञ. Dr. O. P. Rupela, (ICRISAT) यांनी याला “अमृत माती” असे नाव दिले आहे.

समर्थ कृषी कशासाठी ?

शेतीची ही पद्धत पर्यावरण व मानव जातीला समृद्ध तर करतेच पण त्याचबरोबर ही व्यक्तीला आर्थिक व सामाजिक समानता पण प्रदान करते. या शेती पद्धतीचे अनेक फायदे आहेत.

- ❖ शेतीमधील अतिरिक्त मेहनत कमी होत जाते.
- ❖ आपले अन्नधान्य हानिकारक अशा रासायनिक गुणधर्मापासून मुक्त होतात कारण समर्थ कृषी मध्ये कृत्रिम रासायनिक खताचा अजिबात वापर केला जात नाही.
- ❖ पाण्याची बचत होते.
- ❖ हवा, पाणी व शेतजमीन रासायनिक खतापासून होणाऱ्या प्रदुषणापासून कायमची मुक्त होऊन जमीन सुपीक बनते.
- ❖ वातावरणातील कार्बन चे प्रमाण कमी होऊन पृथ्वीचे तापमान वाढत नाही.
- ❖ जैविक विविधता वाढल्याने टाकाऊ पदार्थांचा (झाडांची पाने, उरलेले अन्न, मृत जीव-जंतूचे अवशेष, शेण इ.) योग्य वापर होऊन पर्यावरणाचा समतोल राखण्यास मदत होते.
- ❖ जैविक कचरा जो आपण व्यर्थ म्हणून फेकून देतो त्याचे योग्य व्यवस्थापण होण्यास मदत होते.
- ❖ परिसरातील नैसर्गिक सौंदर्यात वाढ होते.
- ❖ कमी पाण्यात जास्त सुकलेला जैविक कचरा जमा करून त्यापासून खत तयार करता येते.
- ❖ आपणास आपल्या स्वताःच्या लागवडीसाठी बियाणे, पाणी व खते यांचे सुयोग्य नियोजन करणे हे यामुळे सहज शक्य होते.
- ❖ आपण आपल्या कुटुंबासाठी औषधी, भाजीपाला, फळे, मसाला पिके, कापूस, डाळी यांचे उत्पादन स्वतः घेता येते.

निसर्ग व स्वतःच्या आरोग्याबद्दल संवेदनशील असलेला कुठलाही व्यक्ती हि शेती करू शकतो. याप्रकारची शेती करण्यासाठी मोठे शेत किंवा उपकरणांची काहीच गरज नाही. आपण आपल्या घरा लगतच्या आजूबाजूच्या मोकळ्या जागेत किंवा परसबागेत या कृषी पद्धतीचा प्रायोगिक तत्वावर वापर करून बघू शकतो. आसपासच्या नैसर्गिक संसाधनांचा (निसर्गापासून मिळणाऱ्या सुविधा आणि वस्तू यांनाच नैसर्गिक संसाधन असे म्हणतात.) यांचा जास्तीतजास्त वापर करून आपण समर्थ कृषी च्या दिशेने एक पाऊल टाकू शकतो.

(सूचना: पिकासाठी सूर्यप्रकाश,माती, पाणी यांची उपलब्धता, सुरक्षा व देखरेख करणे गरजेचे आहे त्यामुळे वरील बाबींचा विचार करूनच समर्थ कृषीचा प्रयोग व जागेची निवड करावी.)

मानवास उपलब्ध नैसर्गिक संसाधने

- ❖ सूर्यप्रकाश व उष्णता.
- ❖ वातावरणातील वायू.
- ❖ पाणी व त्याचे गुणधर्म.
- ❖ मातीमधील जैव रासयनिक गुणधर्म.
- ❖ झाडापासून मिळणारे पदार्थ.
- ❖ प्राण्यांपासून मिळणारे पदार्थ.
- ❖ सुक्ष्मजीवांपासून मिळणारे पदार्थ.
- ❖ वातावरणातील आद्रता/बाष्प.
- ❖ कीटकांपासून मिळणारे पदार्थ.
- ❖ विविध पक्षी व त्यांच्याकडून केले जाणारे काम.
- ❖ गुरुत्वाकर्षण.
- ❖ चुंबकीय क्षेत्र.
- ❖ मानवाचे शरीर व बुद्धी.

अमृत माती तयार करण्याची पद्धत

अमृत माती तयार करण्यासाठी मुख्यतः चार गोष्टी आहेत.

१. अमृत जल तयार करणे.
२. अमृत मातीसाठी ढीग/बेड तयार करणे.
३. बेडवर विविध प्रकारचे पिक उगवणे तसेच वातावरणातील सूर्य,वायू, यांची उर्जा प्राप्त करून मातीला अधिक उपजाऊ व सुपीक बनवणे.
४. बेडची देखभाल करणे.

अमृत मातीसाठी लागणारी सामग्री

१. अमृत जल – ५०० लिटर
२. जैविक कचरा -१०० किलो
३. बारीक माती – २२५ लिटर (१०% बारीक रेती मिश्रित)
४. विविध प्रकारचे बियाणे – ३०० ग्रॅम

जैविक कचरा

अमृत माती तयार करण्यासाठी लागणारे पदार्थ जसे कि झाडांची पाने, पिकाचा भुसा, घास, चारा इ. याला जैविक कचरा असे म्हणतात.

बारीक माती कुठे मिळेल ?

नदी नाले यांच्या किनाऱ्यावर आपल्याला हि बारीक माती मिळेल. माती जर चिकणी असेल तर त्यात १०% बारीक रेती मिसळावी. घरातील कचऱ्यात मिळणारी बारीक धूळ हि चांगल्या प्रकारची बारीक माती आहे. तसेच शेत जमिनीच्या अर्ध्या इंचाच्या थरावर आपल्याला हि बारीक माती बघण्यास मिळते.

ढीग/बेड कसा तयार करावा ?

चांगल्याप्रकारे सुकलेला जवळपास १०० किलो जैविक कचऱ्याचे बारीक बारीक ३-४ इंचाचे तुकडे करून घ्यावे. या तुकड्यांना एका रिकाम्या टाकी मध्ये टाकावे. त्यानंतर आधीच तयार करून ठेवलेले अमृत जल ओतावे. २-३ वेळा यावर अमृत जल (ढीग चांगल्याप्रकारे दाबून) शिंपडावे त्यानंतर यावर दगड किंवा लाकडाचा ओंडका ठेवावे जेणेकरून दगडाच्या वजनाने बारीक तुकडे अमृत जल मधून बाहेर तरंगणार नाही व ते चांगल्याप्रकारे भिजतील. त्यानंतर या जैविक कचऱ्याला २४ तासांसाठी अमृत जल मध्ये भिजत ठेवावे. यानंतर जैविक कचरा व मातीचा थर लावावा. १० फुट लांबी, ३ फुट रुंदी व एक फुट उंचीचा असा ढीग लावावा. ज्याठिकाणी ढीग लावायचा तिथे आधीच १० फुट लांबी, ३ फुट रुंदीची आयताकार आकृती काढून घ्यावी. जेणेकरून आपला ढीग/बेड तयार करताना नीट व चांगल्याप्रकारे रचल्या जाईल. यानंतर अमृत जल मध्ये २४ तास भिजवलेला जैविक कचऱ्याचा पातळ असा पहिला थर निर्धारित आयताकृती जागेत लावावा. एका थराला साधारणपणे ५ किलो कचरा लागतो. त्यानंतर या थरावर बारीक मातीचा थर लावावा एका वेळेस साधारणता १-२ लिटर बारीक माती लागते. (जैविक कचऱ्याच्या एक चतुर्थ अंश भाग हा मातीचा असतो) जैविक कचऱ्याचा थर लावणे व त्यावर बारीक मातीचा थर लावणे हि क्रिया तोपर्यंत करत राहवी जोपर्यंत या ढीग/बेडची उंची एक फुट पर्यंत येत नाही तोपर्यंत. लक्षात ठेवा प्रत्येकी पाच थर लावल्यानंतर त्यावर चालून ढीग/बेड चांगल्याप्रकारे दाबून घ्यावा. जवळपास जैविक कचऱ्याचे २५ व बारीक मातीचे २५ थर एका वर एक टाकल्यावर व चांगल्याप्रकारे दाबल्यावर याची उंची एक फुट पर्यंत पोहचते. कधी कधी या थरांची संख्या ७० पर्यंत देखील पोहचते. यानंतर सुकलेला घास अमृत जल मध्ये भिजवून त्याचा २ इंचाचा थर लावून (जैविक कचऱ्याचा व मातीचा) ढीग/बेड झाकून टाकावा. यालाच आच्छादन असे म्हणतात. बनवलेल्या ढीगाला/बेड ला दर सात दिवसांनी पलटून घ्यावे व त्यावर अमृत जल शिंपडावे व त्यातील ओलावा टिकवून ठेवावा. बेड पलटल्यावर त्यावर आच्छादन टाकून ठेवावे. अशाप्रकारे ३० दिवसात हे खत तयार होईल.

सजीव / जिवंत आच्छादन:

या अमृत मातीच्या बेड / ढीगावर विविध प्रकारचे ३०० ग्रॅम बियाणे लावले जाते. हे बियाणे लावण्याआधी त्यास ८ तास अमृत जल मध्ये भिजत ठेवून बीजसंस्कार करावा म्हणजे बियाणे लवकर अंकुरित होते. सजीव / जिवंत आच्छादनासाठी यावर आयुर्वेदात उल्लेखलेल्या षडरसांचे विविध प्रकारचे बियाणे लावावे.

आयुर्वेदानुसार षडरस :

- | | |
|-----------------|--------------------------|
| १. गोड – बडीशोप | ४. आंबट – आंबाडी, टोमाटो |
| २. तिखट – मिरची | ५. तूरट - गावार |
| ३. कडू – कारले | ६. खारट – पालक |
- ❖ धान्य: मका, ज्वारी, बाजरी, गहू, तांदूळ इ.
 - ❖ डाळी: मूग, उडीद, तूर, हरभरा, मठ इ.
 - ❖ तेलबिया: भुईमुग, तीळ, करडी, मोहरी इ.
 - ❖ मसाले: मिरची, जिरे, इ.

त्याचबरोबर कापूस, झेंडू, मोगरा, तुळसी, शतावरी, अडूळसा, करंज इ. रेषेदार, फुलदार, औषधी व दीर्घजीवी पिकांचा समावेश करावा.

बियाणे अंकुरित झाल्यावर २१ व्या दिवशी उगवलेल्या रोपांची २५% छाटणी करावी. त्यांच्या उरलेल्या शरीराला तसेच राहू द्यावे. यामुळे कोवळ्या पानांमधील उपलब्ध तत्व झिंक, बोरॉन, फॉस्फेट, मोलेब्डेनियम इ. उपयोगी घटक हे मातीला मिळतात. यानंतरच्या २१ दिवसानंतर म्हणजे बियाणे लावण्याच्या ४२ दिवसानंतर वाढलेल्या रोपांची परत २५% छाटणी करावी. यामुळे परिपक्व पानातील उपलब्ध तत्व नायट्रोजन, मॅग्नेशियम व पोटेशियम मातीला मिळतात. शेवटी ६३ दिवशी काही रोपांना फुले येतील या अवस्थेत जमिनीपासून अर्ध्या इंच वर ठेवून छाटणी करावी व बेडवर पसरून द्यावे हि कापलेली रोपे ३-४ दिवसात पिवळी पडतील त्यानंतर हि पिवळी पडलेले अवशेष ४-६ तास अमृत जल मध्ये भिजत ठेवावे व भिजवलेला कचरा बेड मध्ये मिसळून द्यावा याने सुकलेल्या पानातील उपलब्ध तत्व कॅल्शियम, सिलिका, बोरॉन, आयर्न, मॅग्नेशियम मातीला मिळतात यानंतर बेड पलटून घ्यावे व त्यावर अमृत जल शिंपडावे त्यानंतर या बेडला ३० दिवसांसाठी तसेच ठेवावे या कालावधीत बेड दर ७ दिवसांनी पलटत राहावे व त्यातील ओलावा टिकून राहिल याची काळजी घ्यावी.

अशा प्रकारे सर्व दिवस मिळवून १४० दिवसात चांगल्याप्रकारची अतिशय उपजाऊ व सुपीक माती आपल्या शेतात तयार होईल. हि प्रक्रिया फक्त एकदाच करावी संपूर्ण शेतजमिनीची माती हि अमृत माती होऊन जाईल. यानंतर शेतीमध्ये कुठल्याही प्रकारचे पिकाचे उत्पादन घेतल्यावर उरलेले पिकांचे अवशेष / जैवभार आच्छादन म्हणून टाकावे यामुळे आपल्या शेतात अमृत माती उत्तरोत्तर वाढत जाईल.

अमृत जल

गार्यांचे शेण, गोमुत्र व गुळ यांचे एकत्र मिश्रण म्हणजेच अमृत जल होय. यामध्ये सूक्ष्मजीवांची संख्या मोठ्या प्रमाणावर असते. यामध्ये असलेले जैव रासायनिक तत्व मातीला सुपीक व समृद्ध बनवतात व सूक्ष्मजीव मातीचे भौतिक व रासायनिक गुणधर्म वाढवण्यास मदत करतात.

अमृत जल तयार करण्यासाठी लागणारे घटक

- ❖ १ लि. भारतीय वंशाच्या देशी गायीचे गोमुत्र.
- ❖ ५० ग्रॅम काळा किंवा देशी गुळ. गुळाच्या ऐवजी आपण १२ पिकलेली केळी किंवा ६ आंबे किंवा ५०० मिलि. उसाचा रस किंवा १२ काजूचे फळ यापैकी जे उपलब्ध असेल त्याचा वापर करू शकतात.
- ❖ १ किलो ताजे शेण
- ❖ १० लि. पाणी

विशेष

देशी गायीच्या शेणाची व गोमुत्र ची गुणवत्ता हि उत्तम दर्जाची असते त्यामुळे फक्त यांचाच वापर करावा .गोमुत्र हे जितके जास्त जुने असेल तितके चांगले असते म्हणून जुने गोमुत्र घ्यावे. शेण मात्र हे ताजेच असणे गरजेचे असते कारण ताज्या शेणातच सूक्ष्मजीवांची संख्या हि जास्त असते. काळा गुळ वापरला प्राथमिकता द्यावी कारण यात कृत्रिम रसायनांचा वापर केला जात नाही. आपल्या आवश्यकतेनुसार अमृत जल च्या सामग्रीत बदल केला जाऊ शकतो.

अमृत जल तयार करण्याची पद्धत

सर्व प्रथम १० लि. पाण्यात १ लि. गोमुत्र टाकावे यानंतर त्यात १ किलो ताजे शेण टाकावे व चांगल्या प्रकारे हे मिश्रण ढवळून घ्यावे नंतर ५० ग्रॅम काळा गुळ (गुळ टाकण्यापूर्वी तो अगोदरच एक मग पाण्यात विरघळून घ्यावा) नंतर त्यात टाकावा. यानंतर हे मिश्रण झाकून ठेवावे. दिवसातून तीन वेळा क्रमशः घड्याळाच्या काट्याच्या दिशेने व घड्याळाच्या काट्याच्या उलट्या दिशेने ढवळावे. मिश्रण बनवण्याच्या ७२ तासानंतर यात १०० लीटर पाणी टाकावे. जवळपास १११ लिटर पाण्याच्या या मिश्रणाला अमृत जल असे म्हणतात.

शेताच्या बांधावर लावावयाचे वृक्ष :

“वृक्षवल्ली आम्हा सोयरे बा वनचरे” या उक्ती प्रमाणे अनादीकाळापासून मानव व वृक्ष यांचे अनोखे नाते प्रस्थापित झाले आहेत. वृक्षांना सगे सोयरे यांची उपमा दिली आहे. वृक्ष हे वातावरणाचा समतोल राखला जावून, तापमान संतुलित राहते. वृक्षांमुळे पर्जन्यमान २५ ते ३० टक्क्यांनी वाढते. वादळी वारे रोखले जाऊन पाण्याचे बाष्पीभवन कमी होते. नैसर्गिक अन्नसाखळीतील अळ्या / कीटक यांचे यशस्वी नियंत्रण करणारा एकमेव घटक म्हणजे विविध प्रकारचे पक्षी होय. पक्षांना आश्रयस्थान म्हणून आपण विविध प्रकारचे वृक्ष लागवड करून कीड नियंत्रणासोबतच अनेक फायदे मिळवू शकतो. जेव्हा पक्षी या झाडावर घट्टी बनवतात त्या वेळेस आपल्या पिलांसाठी खाद्य म्हणून शेतातील अळ्या/ कीटक वेचून नेतील. त्याच प्रमाणे शेतातून वाहणाऱ्या वाऱ्याची गती कमी करण्यासाठी झाडा झुडपांची भिंत उभी केल्यास सर्वच पिकांना ह्याचा फायदा होतो. झाडांच्या पाला पाचोळ्याचे खत होते. उंच झाडे जास्त करून दक्षिण आणि पश्चिम दिशेला लावावीत. दक्षिणेला उंच झाडे व उत्तरेला मध्यम उंचीची झाडे असे नियोजन करावे.

शेतीसाठी औषधी वनस्पती :

रुई, बाभूळ, कडुनिंब, निरगुडी, पपई, गुळवेळ, पांढराधोतरा, टनटणी, मोगली एरंड, सीताफळ, कन्हार, करंज इ.

मोबदला काटेरी देणारे कुंपण :

करवंद, शिकेकाई, अंनाटो, सागरगोटा, रिठा, छरमा इ.

हिरवळीची खते व बायोमास :

हादगा, शेवगा, करंज, गिरिपुष्प, गुलमोहर इ.

काही उपयुक्त फळझाडे :

आंबा, चिंच, चिकू, नारळ, कवठ, जांभूळ, आवळा, रामफळ, सीताफळ, पेरू इ.

इतर काही महत्वाचे वृक्ष :

वड, कदंब, औदुंबर, बेल, भोकर, सिंगापुरी चेरी, साग, पळस, खैर, अंजन, सप्तर्गी, शेवरी इ.

उपयुक्त औषधी वनस्पती :

तुळस, अडुळसा, कोरपड, शतावरी, कढीपत्ता, पुदिना, जायफळ, वेखंड, अश्वगंधा, ब्राम्ही, पारिजातक, गवती चहा, जेष्ठ मध, रानभेंडी इ.

टीप : अधोरेखित केलेली वनस्पतींची लागवड अवश्य करावीत.

II श्री स्वामी चरणार्पणमस्तू II